

Особливості правового регулювання відносин щодо спадкування у Німеччині.

Основним джерелом регулювання спадкового права, діючого у Німеччині, є Цивільний кодекс Німеччини 1896 р. (§§ 1922-2385). Слід зазначити, що в підручниках з історії держави та права постійно зустрічається стара, дореволюційна назва цього кодексу — Германське Цивільне Уложення. Проте ця назва не зовсім точно перекладає німецьку назву — *Buergerliches Gesetzbuche* (далі БГБ). Крім того, старий російський термін “уложение”, означає, точніше, не кодекс, яким є БГБ, а збірник, збірку законів. У цій роботі надалі буде використовуватися термін БГБ.

Німецький БГБ досить детально регламентує відносини, пов'язані з порядком спадкування (V книга БГБ “Спадкове право”). Спадкове право Німеччини з моменту прийняття БГБ зазнало найбільш суттєвих змін у 1938 році у зв'язку з прийняттям закону “Про заповіти”. 5 березня 1953 року у ФРН було прийнято закон, згідно з яким правила закону 1938 року було без суттєвих змін включено в текст БГБ.

Спадкове право, за БГБ, засновано в своїх суттєвих рисах на старому германському праві. Характерною рисою спадкування за кодексом стала повна відсутність меж спадкування за законом. За відсутністю більш близьких родичів спадкоємцями померлого ставали родичі будь-яких віддалених ступенів. Ця система мала своїм джерелом старогерманське феодальне право [3, 58]. Згідно з цим правом, родичі закликалися до спадкування за так званими **парантелами** (лініями). Парантела становила собою групу родичів, які походили від загального предка (включаючи самого цього предка). Вирішальним було природне розчленування сім'ї, як воно виявлялось у низці наступних один за одним народжень.

Спадкоємцями *першої парантели* є низхідні спадкодавця (§ 1924). Всередині неї діти успадковують у рівних частках. Частку померлої раніше дитини успадковують діти останнього згідно з правом **подання**. В силу цього права висхідні будь-якої особи здійснюють спадкове право, яке ця особа мала б у спадщині, якби не померла раніше головного спадкодавця.

Другу парантелу становлять батьки спадкодавця та їх низхідні (§ 1925). Всередині парантели батьки займають привілейоване становище. Якщо обоє батьки живі, то вся спадщина переходить до них у рівних частках. Якщо один з батьків помер, його низхідні вступають на його місце згідно з правилами, встановлених для *першої парантели*.

Третю парантелу становлять дід та баба спадкодавця та їх низхідні (§1926). Дід та баба отримують по 1/4 спадщини. Якщо одні з них помер, його місце займають спочатку низхідні, за їх відсутністю — живий чоловік (дружина), потім особи, які є низхідними тільки цього чоловіка (дружини). Якщо немає живих нікого з них, то на їх місце вступають інші дід та баба спадкодавця. І щодо цієї пари застосовуються ті самі правила.

У *четвертій та наступних парантелях* режим розподілу простіший. Низхідні не займають місце померлого предка, не береться до уваги й різниця у лінійх споріденості. Прадіди та прабаби відсторонюють своїх низхідних, а також низхідних померлих прадіда та прабаби спадкодавця. Вони успадковують спадщину у рівних частках незалежно від того, належать вони до материнської чи до батьківської лінії. Якщо нікого з них немає, то спадщина переходить до найбільш близького їх низхідного. Якщо таких низхідних декілька, в такому разі спадщина поділяється на рівні частки.

В основі системи парантел було прагнення законодавця створити такий порядок спадкування, при якому приватна власність окремих осіб: 1) залишалась би у приватних руках, тобто залишалась у межах як завгодно широкого кола родичів померлого та 2) зберігалась би від роздріблення.

Перше завдання було досягнуто шляхом введення безмежної кількості паран-

тел. Таким чином, німецький законодавець добився граничного вираження принципу необмеженості права приватної власності, доповнивши його необмеженим колом приватних спадкоємців. Друге завдання було досягнуто встановленням таких правил. Перша лінія (парантела) спадкоємців виключає всі наступні (§ 1930). І, головне, всередині парантели спадщину отримують не всі родичі, а тільки голови даної парантели.

Слід також зазначити, що становище чоловіка (дружини), що пережили один одного, за німецьким БГБ, стало ліпшим. БГБ надав одному живому з подружжя — чоловіку (дружині) — право власності на відому частку у спадщині померлої дружини (чоловіка) (від 1/4 до 1/2 при наявності спадкоємців перших двох парантел, а також діда та баби). Таким чином, згідно з німецьким БГБ, один живий з подружжя — чоловік (дружина) — привілейований законний спадкоємець. Подібного статусу не знали римська (класична) та французька спадкові системи.

Поряд зі спадкуванням за законом в цивільно-правових системах розвинутих суспільств традиційним є й спадкування за особливим розпорядженням спадкодавця — **заповітом**. Поширений та детально розроблений у римському приватному праві, цей вид спадкування відійшов на другий план у середньовічному праві. Старе германське земське право довгий час не знало заповітів, та й пізніше, в період рецепції римського права, відносилось до них з упередженням, як до порушення інтересів сім'ї та кровних родичів.

Проголошений БГБ принцип свободи заповіту в плані соціально-економічному відповідає сутності вільної конкуренції та заснованого на ній суспільства. З точки зору історико-правової, він має явно римське (пендектне) походження.

Згідно з принципом свободи заповіту, спадкодавець має право: 1) “призначити спадкоємця на випадок смерті” (§ 1937) та 2) “відсторонити від спадкування за законом родича чи чоловіка (дружину) ...” (§ 1938). Заповітна свобода підлягає деяким законним обмеженням в інтересах близьких родичів спадкодавця, наприклад, право на “обов'язкову частку” (Pflichtteil) в спадщині має кредитор, який має право вимагати від спадкоємців виплати певної суми. Можна сказати, що принцип свободи заповіту, проголошений законом Німеччини, проведений у життя німецьким БГБ дуже послідовно і прямолінійно.

Таким чином, можна зробити висновок, що спадкування виникло в стародавній Німеччині як інститут сімейного права, основною метою якого було захистити майно родини від роздріблення та зберегти його в цій родині, наділяючи для цього привілейованими правами живого чоловіка (дружину) померлого та його близьких родичів. Але з переходом цієї країни до капіталістичних відносин, інститут спадкування починає запозичати вже принципи цивільного права, такі як принцип недоторканності власності, принцип свободи договору (заповіту), принцип неприпустимості свавільного втручання в приватні справи та ін., і дедалі за допомогою законодавця стає вже інститутом цивільного права.

Особливості правового регулювання відносин щодо спадкування у Франції.

Спадкування в системі права Франції є майновим наслідком сімейного стану. Тут спадкування — перехід майна померлого до певних вказаних законом осіб: за загальним правилом — до членів його сім'ї або до одного з живих подружжя — чоловіка (дружини) [4, 56].

У Франції основним джерелом спадкового права є Цивільний кодекс 1804 року (далі ФЦК). Норми про спадкування, які в ньому містяться (III книга ФЦК “Про різні способи, якими здобувається власність”), під впливом часу змінилися. Зокрема у 1891 та 1886 роках були прийняті закони про розширення спадкових прав одного з живих подружжя — чоловіка (дружини) та позашлюбних дітей, які стали необхідними спадкоємцями. Проте в своїх головних рисах французьке спадкове

право залишається таким, яким воно було в момент прийняття кодексу. Норми цивільного кодексу Франції діють на території всієї країни.

У титулі, присвяченому спадкуванню, кодекс регламентує тільки спадкування за законом. Він регламентує, однак, і інші підстави посмертного переходу майна — заповіт та договори про спадкування, — але відносить їх до категорії безоплатних угод.

При спадкуванні за законом кодекс виходить з єдності спадкування як наслідка спільності майна. Він скасовує будь-які відмінності між майном, придбаним у період шлюбу, та розподіленим майном подружжя, майном, яке дійшло до спадкодавця по батьківській або по материнській лінії.

ФЦК закликає до спадкування кровних родичів, розподіляючи їх за чергою. Всього черг чотири. Кожна з них закликається до спадкування в тому випадку, коли немає нікого з родичів, які входять у попередню чергу. Всередині черги визначальним є ступінь споріденості спадкоємця зі спадкодавцем. Родич більш близького ступеня відсторонює родича більш далекого.

Проте є винятки з цього правила. У французькій юридичній літературі його називають правилом “про тріщину” (*fente*). У випадках, коли спадщина переходить до низхідних або до бокових родичів, вона поділяється на дві рівні частини. Половина поступає до родичів по батьківській лінії, а половина — по материнській.

Першу чергу становлять низхідні — діти (ст. 718). Вони закликаються до спадкування водночас та у рівних частках. Для них діє правило подання (як і у Німеччині).

Друга черга — привілейовані бокові та привілейовані висхідні родичі (брати і сестри, їх низхідні; батько й мати) (ст. 719). Батько й мати отримують по чверті спадщини, залишок — братам і сестрам, їх низхідним. Для останніх діє правило подання.

Спадкоємці *третьої черги* — звичайні висхідні (дід і баба, прадід і прабаба) (ст. 720). Спадщина поділяється нарівно згідно з правилом “про тріщину”. Висхідні більш близького ступеня виключають спадкування висхідних більш віддаленого ступеня.

Четверта черга спадкоємців — звичайні бокові родичі (дядьки й тітки, племінники й племінниці та ін.) (ст. 721). Розподіл спадщини відбувається згідно з правилом “про тріщину”.

У Франції спадкове право одного з живих подружжя — чоловіка (дружини) — дуже обмежене порівняно з німецьким правом. Тут вдівець/вдова спадкодавця у більшості випадків отримує на спадкове майно не право власності, а узуфрукт, а спадкоємці — так зване право голої власності. Таким чином, спадкоємці та вдівець/вдова вступають вже в цивільні правовідносини між собою, які детально регламентує ФЦК. Але якщо спадкодавець зовсім не залишив спадкоємців, то майно переходить у власність одного з живих подружжя — чоловіку (дружині).

ФЦК вважає **заповіт** односторонньою угодою, яка здійснюється за встановленою кодексовою формою і регулюється правилами щодо цивільних угод. Свобода заповіту у Франції, як і у Німеччині, має істотні обмеження. Заповідач не може, зокрема, позбавити спадщини певних родичів, які входять до кола його спадкоємців за законом. В силу цього майно заповідача розпадається на частину, яка знаходиться у вільному розпорядженні спадкодавця (*quotite disponible*), та частину, яка називається в законі резервом (*reserve*). Остання обов’язково повинна перейти до спадкоємців за законом. Родич, який має право на резерв, знаходиться в становищі повноправного спадкоємця.

Таким чином, з вищесказаного видно, що спадкування у Франції регулюється, в основному, цивільним законодавством, засноване воно на принципах цивільного

права, саме тому його можна вважати відповідною підгалуззю цивільного законодавства та цивільного права Франції.

Особливості правового регулювання відносин щодо спадкування в Японії.

В Японії основним джерелом спадкового права є цивільний кодекс Японії (далі ЯЦК) (§§ 882-1044). Після Другої світової війни японське спадкове право було реформоване (закони 1947 та 1962 років). До реформи норми японського спадкового права регулювали, в першу чергу, перехід спадщини поста голови родини (так званого катокі-сазоку). З цим була пов'язана передача влади голови родини (іе). Цей пост переходив до старшого сина. Донька могла спадкувати в тому випадку, коли не було синів [5, 520]. У результаті реформи цей інститут було скасовано. Зараз норми японського спадкового права присвячені виключно спадкуванню майна. В останні роки до них було внесено зміни другорядного характеру.

Спадкове право Японії взагалі стоїть близько до систем права, які діють в країнах континентальної Європи. Воно дещо подібне до права Франції, а інколи — до права Німеччини.

Слід відзначити, що відмінною рисою японського спадкового права є той факт, що порядком прийняття спадщини, розподілу майна, відповідальності за боргами спадкодавця і чимало інших положень рівною мірою відноситься як до спадкоємців за законом, так і до тих, хто був вказаний у заповіті.

ЯЦК встановлює три черги спадкоємців за законом:

У *першу чергу* до спадкування закликаються діти спадкодавця. Щодо цієї черги діє правило подання (§ 887). До *другої черги* (якщо немає спадкоємців першої черги) відносяться прямі висхідні родичі. Серед них особи, які знаходяться у більш близькому ступені споріднення зі спадкодавцем, усувають родичів більш віддаленого ступеня (§ 888). До *третьої черги* при відсутності висхідних належать брати і сестри спадкодавця. Тут також діє правило подання (§ 889).

Особливу категорію спадкоємців становить один живий з подружжя — чоловік (дружина) спадкодавця, який є спадкоємцем в усіх випадках (§ 890). Коли він успадковує поряд з кимось з вищезгаданих спадкоємців, він є спадкоємцем тієї ж черги.

Майно, яке має служити цілям культу предків, переходить після смерті в особливому порядку. Право власності на ці предмети переходить до особи, яка є жерцем певного культу.

У відповідності з законом, спадкоємець чи спадкоємці, які прийняли майно, відповідають повністю за зобов'язання спадкодавця. Однак допускається прийняття спадщини з застереженням про те, що спадкоємець несе відповідальність за зобов'язаннями спадкодавця тільки в межах отриманого ним майна. Якщо таке застереження не зроблено, то спадкоємець, який прийняв спадщину, несе відповідальність за всіма зобов'язаннями, в тому числі і своїм особистим майном.

Заповіт в Японії розглядається, як особливий акт, який породжує певні права та обов'язки, але не перетворює уповноважену особу в спадкоємця [6, 15]. Таким чином, заповіт в японському спадковому праві розглядається як одностороння угода, а особа, яка названа в заповіті, дорівнюється до спадкоємця, але не стає ним.

При складанні заповіту заповідач має право відсторонити від спадкування тих чи інших спадкоємців за законом, встановити інші спадкові частки, ніж це встановлено законом, визначити коло осіб, яким він заповідає майно, хоч вони і не входять до числа спадкоємців за законом. Але ЯЦК встановлює положення щодо обов'язкової частки деяких спадкоємців за законом — так званий резерв, який є аналогом французького резерву. Право на резерв мають спадкоємці першої та другої черги та вдівець/вдова спадкодавця. Для того, щоб максимально забезпечити право на обов'язкову частку, закон встановлює, що здійснені за життя спадкодавця акти дарування майна можуть бути визнані недійсними, якщо виявиться, що вони

зменшують обов'язкову частку; до складу майна померлого включається й те майно, яке було подароване іншим особам перед смертю спадкодавцем.

Щодо заповіту в Японії застосовуються загальні правила про умови дійсності угоди (§ 970).

Визначивши головні риси спадкового права Японії, можна зробити висновок, що в ньому ще є деякі застарілі норми, які мають бути приведені у відповідність з сучасним станом цієї країни (наприклад, необмежена відповідальність спадкоємця за зобов'язаннями спадкодавця, відсутність будь-яких заходів для забезпечення збереженості спадкового майна до вступу спадкоємців у спадщину та ін.). Видно, що хоч норми спадкового права Японії в основному і зосереджені у цивільному кодексі цієї країни, але більшість з них відбиває норми сімейного права, тобто спадкування в Японії — це підгалузь цивільного та сімейного законодавства та підгалузь цивільного права цієї країни.

Особливості правового регулювання відносин щодо спадкування в Сполучених Штатах Америки.

Спадкове право США має своє історичне коріння в англійському середньовічному загальному праві, яке встановлювало два порядки спадкування для рухомого та нерухомого майна. Режим, встановлений для нерухомості, мав яскраво виражені риси феодалного права, зокрема, з-поміж дітей син відстороняв від спадкування доньку, а старший син — молодших синів.

Зараз спадкове право в штатах стало розвиватись у бік установаження єдиного порядку спадкування, причому правила, які діяли для рухомого майна, були поширені на нерухомість.

У США кожний з 52 штатів та округ Колумбія мають своє спадкове право. Закон є основним джерелом спадкового права, хоч у багатьох питаннях значну роль відіграє прецедент. Як правило, право штатів кодифіковано. В більшості воно входить до загальних зведень законів штату. В деяких є особливі закони про спадкування (наприклад, Єдиний закон про спадкування, який є чинним в декілька штатах), або ж спадкові кодекси.

У цілому спадкове право США дуже різноманітне: відповідні закони штатів нерідко відрізняються надто сильно. Є штати, законодавство та судова практика яких впливає на інші штати. На сході країни це штати Нью-Йорк, Массачусетс, Пенсільванія, на заході — Каліфорнія.

У США, згідно з законодавством усіх штатів, спадщина після смерті спадкодавця переходить не безпосередньо до спадкоємців, а до так званого *особистого представника*, який відіграє основну роль у вирішенні спадкових справ. Він може бути визначений у заповіті чи затверджений судом і тоді він називається виконувачем (executor). У інших випадках його призначає суд з числа зацікавлених осіб, і тоді він називається адміністратором (administrator). Закон установає пріоритет осіб, які претендують на місце адміністратора. На першому місці вказується один живий з подружжя — чоловік (дружина), потім діти, батьки, брати і сестри померлого. Адміністраторами також можуть бути й кредитори спадкодавця.

Права особистого представника досить великі. Він володіє щодо спадщини всіма правами, які має довірений власник так званого траста, заснованого в цілях продажу (trust for sale). Йому, зокрема, належить право розпорядження рухомим та нерухомим майном, він сповіщає спадкоємців та кредиторів про відкриття спадщини, виплачує зі спадкового майна борги спадкодавця, має право стягувати з третіх осіб борги, які не встиг стягнути спадкодавець та ін.

Передача прав від особистого представника спадкоємцям здійснюється за допомогою так званого дозволу (assent). Цей документ повинен бути складений адміністратором у письмовому вигляді, коли мова йде про нерухомість. Щодо рухомого майна, він може бути складеним і усно.

На *першому місці* серед спадкоємців за законом більшість штатів ставлять

одного живого з подружжя — чоловіка (дружину). Низхідні спадкодавця за відсутністю одного живого з подружжя — чоловіка (дружини) — отримують спадщину і поділяють її на рівні частки. В законодавстві всіх штатів діє вже вказане вище право подання. Висхідні закликаються до спадкування тільки тоді, коли спадкодавець не залишив низхідних і право вдовця/вдови не охоплює всю спадщину. Майже завжди висхідні спадкують поряд із братами та сестрами спадкодавця. Спадкове право США не обмежується будь-яким ступенем спорідненості.

Законодавство всіх штатів встановлює особливу групу спадкоємців — родичів померлого чоловіка (дружини). Вони успадковують за відсутності всіх інших родичів й називаються крайніми родичами (last-resort heirs).

Право США також встановлює свободу **заповіту**. Але це право має деякі обмеження. Наприклад, слід відмітити так звану обов'язкову частку когось живого з подружжя — чоловіка (дружини) — (non-barrable share). Сутність цього інституту полягає в тому, що вдовець/вдова має право вибору між отриманням частки, яка встановлена для нього у заповіті, та отриманням, всупереч заповіту, частки, яку він може отримати за законом [7, 503].

Таким чином, спадкове право США базується на основних принципах цивільного права і регулюється цивільним законодавством, це дає нам змогу визначити, що спадкування в Сполучених Штатах Америки є підгалуззю цивільного права і цивільного законодавства цієї країни.

При аналізі спадкового права Німеччини, Франції, Японії та Сполучених Штатів Америки можна зробити такі висновки. Слід відрізнити спадкове право як підгалузь права та як підгалузь законодавства тієї чи іншої країни. По-перше, віднесення спадкування до підгалузі права обумовлене предметом та методом правового регулювання (у даному випадку — предметом та методом цивільного права), якими воно обумовлюється. По-друге, спадкове законодавство в більшості розглянутих країн виникло як підгалузь сімейного законодавства, але з розвитком суспільних відносин, з переходом цих країн до ринкової економіки, спадкування вийшло за межі сімейних відносин та стало на охороні особистих інтересів громадян, що сприяло закріпленню інституту спадкування на законодавчому рівні як підгалузі цивільного законодавства в багатьох країнах.

Література

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, т. 16 — 765 с.
2. Зенин И. А. Гражданское и торговое право капиталистических стран. — М., 1992. — 192 с.
3. Савельев В. А. Гражданский кодекс Германии. — М., 1994. — 95 с.
4. Жюлио Л. де ла Морандьер. Гражданское право Франции. — М., 1958. — 742 с.
5. Гражданское и торговое право капиталистических государств. Отв. ред. К. К. Яичков. — М., 1966. — 552 с.
6. Вагацума С., Ариидзуми Т. Гражданское право Японии. — М., 1983. — 281 с.
7. Ласк Г. Гражданское право США. — М., 1961. — 774 с.

В. В. Валах

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин,
Французский бульвар, 24/26, Одесса 65058, Украина

НАСЛЕДСТВЕННОЕ ПРАВО ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН РЕЗЮМЕ

Определено соотношение наследственного права зарубежных стран как подотрасли права и подотрасли законодательства с отраслями гражданского и семейного права и законодательства соответственно. Представлен анализ норм действующего законодательства Германии, Франции, Японии и США, которые регулируют наследственные отношения. Обоснована целесообразность дальнейшего изучения наследственного права зарубежных стран.

Ключевые слова: наследственная очередь (парантелла), принцип “представления”, завешание, обязательная доля, правило “о трещине”, личный представитель.